

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 68 Yıl: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 68 Year: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Doi Number:
<http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3916>

BÂBÜRLÜ DÖNEMİ HADİS GELENEĞİNDE BİR TÜRK MUHADDİS: ABDÜLHAK ED-DİHLEVÎ ET-TÜRKÎ*

A TURKISH MUHADDIS IN THE HADITH TRADITION OF PERIOD OF THE BABUR STATE:
ABDULHAQ AL-DIHLAWI AL-TURKI

Fatma AYDIN**

Öz

Moğol istilasında Buhârâ'dan Delhi'ye göç eden Türk ailelerinden birine mensup olan Abdülhak ed-Dihlevî (ö. 1052/1642), XVII. yüzyılda Delhi'de, hadis tedris faaliyetlerini etkin hale getiren kişi olarak kabul edilmektedir. Hint alt kıtasında köklü bir hadis geleneğinin oluşması ve Hicaz'daki hadis birikiminin Delhi'ye taşınmasında önemli bir rol oynamıştır. Onun ilmi gayretleri sayesinde hadis dersleri medrese müfredatlarında kalıcı olarak yerini almış, hadis sahasındaki telif faaliyetleri hız kazanmıştır. Gerek hadis gerekse diğer ilimlere dair kaleme aldığı eserlerin birçoğu Hindistan'da ilk olma özelliği taşımaktadır. Abdülhak ed-Dihlevî sadece okuttuğu dersler ve yazdığı kitaplar ile değil sünnetin ihyâsı için gösterdiği çaba ile de dikkat çekmektedir. Bu çalışma, onun ilmi hayatı ve eserlerinden kısaca söz ettikten sonra onun hadis sahasındaki gayretlerini ve katkılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda Abdülhak ed-Dihlevî öncesinde hadis ilminin Hint alt kıtasında gösterdiği gelişim seyrinden ve bu ilme hizmet eden meşhur şahsiyetlerden söz etme imkânı da olacaktır. Ayrıca İmam-ı Rabbânî'nin muasır olan Dihlevî'nin, kendi döneminde hayata geçirmeye çalıştığı sünnetin ihyâsı ve bidatlerle mücadele düşüncesi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Abdülhak ed-Dihlevî, Hint Alt Kıtası, Hadis Tarihi, Sünnetin İhyâsı, Bidat.

Abstract

Abdulhaq al-Dihlawi (d. 1052/1642), a member of one of the Turkish families who emigrated from Bukhara to Delhi during the Mongolian invasion, is considered to be the person who revived the hadith education 17th century in Delhi. It has played an important role in the formation of a deep-rooted hadith tradition in the Indian sub-continent and the transfer of the hadith accumulation in the Hejaz to Delhi. Thanks to his scholarly efforts, hadith lessons have been permanently included in the madrasah curricula and hadith studies and translations of hadith has gained momentum. Many of his works are the first in India. Abdulhaq al-Dihlawi draws attention not only with the lessons he read and the books he wrote, but also with his efforts to revive the Sunnah. This study aims to reveal his efforts and contributions in the field of hadith after briefly mentioning his scientific life and works. In this context, it will also be possible to talk about the development of hadith in the Indian sub-continent before Abdulhaq al-Dihlawi and the famous figures who served this science. In addition, the revival of the circumcision which Dihlawi, who is the contemporary of Imam Rabbani, tries to realize in his own period and the struggle against bidat will be emphasized.

Keywords: Hadith, Abdulhaq al-Dihlawi, Indian Subcontinent, Hadith History, Revelation Of Sunnah, Bidat.

* Bu makale, 26-27 Mart 2015 tarihinde Yeni Delhi'de gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Türkiye-Hindistan İlişkileri Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan, ancak özet ya da tam metin olarak yayımlanmayan aynı isimli tebliğden geliştirilmiştir. / This article is extracted from the paper presented at the International Symposium on India And Turkey: Past And Emerging Ties held in New Delhi on 26-27 March 2015, but not published as abstract or full text.

**Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı.

GİRİŞ

Hindistan Müslümanlarının İslâmî ilimlere en büyük katkısı hadis alanında olmuş ve Reşid Rızâ'ya göre Arap dünyasında çok zayıflamış bulunan bu ilmi XVI. yüzyılda tekrar diriltmişlerdir. Hindistan'da hadis ilmine dair sistematik çalışmalar ise Abdülhak ed-Dihlevî ile başlamış ve Şah Veliyyullah ile gelişmiştir (Khalîq Ahmad Nizami, 1998, 18, 90). Abdülhak ed-Dihlevî Hint alt kıtasında köklü bir hadis geleneğinin oluşması ve Hicaz'daki hadis birikiminin Delhi'ye taşınmasında önemli rol oynamıştır. Onun gayretleri neticesinde hadis dersleri medrese müfredatlarında ağırlık kazanmış ve hadis talebelerinin sayısında artış olmuştur. Hadis eğitim-öğretim faaliyetlerindeki canlanmanın yanı sıra hadis kitaplarının telifinde de önemli bir mesafe kat edilmiştir. Onun kaleme aldığı eserlerin birçoğu Hindistan'da ilk olma özelliği taşımaktadır. Abdülhak ed-Dihlevî sadece okuttuğu dersler ve yazdığı kitaplar ile değil sünnetin ihyâsı için gösterdiği çaba ile de dikkat çekmektedir. Bu çalışma onun ilmî şahsiyetini ve Hint yarımadasında hadis ilminin gelişimine verdiği katkıları ortaya koymayı hedeflemektedir.

1. HAYATI

Tam adı Ebu'l-Mecd Abdülhak b. Seyfeddîn b. Sa'dillah el-Buhâriet-Türkî ed-Dihlevî'dir (Abdülhay el-Hasenî, 1999, 2, 554-555). 958/1551 yılında Delhi'de doğmuştur. Burada yaşayan Türk ailelerinden birine mensup olan Abdülhak ed-Dihlevî'nin soyu Moğol istilası sebebiyle 8./14. yüzyılda Buhârâ'dan Delhi'ye göç eden Aga Muhammed et-Türkî el-Buhârî'ye (ö. 790/1388) dayanır. Buhârî nisbesiyle anılması bu sebeptendir. Hindistan'da hadis ilminin temelini ilk defa o attığı için "muhaddis", soyunu göstermesi bakımından da "Türk" lakapları onun adının ayrılmaz parçaları haline gelmiştir. İlk eğitimini babası Seyfeddin el-Buhârî'den (ö. 990/1582) alan Abdülhak Dihlevî, Delhi medresesinde farklı hocalardan sarf, nahiv, fıkıh, hadis ve akaid dersleri okumuştur. 967/1559 yılında dokuz yaşında iken bir mutasavvıf olan babası vasıtasıyla Kâdirî tarikatına girmiş (Kugle, 2008, 205), 985/1578 yılında ise Abdülkadir-i Geylânî'nin torunlarından Mûsa b. Hâmid el-Hasenî'nin tasavvuf halkasına katılmıştır (Sıddık Hasan Han, 1978, 3; 228). Eğitimini tamamlayıp kısa bir süre medrese hocalığı yaptıktan sonra bölgenin meşhur hadisçilerinden ders almak ve hacetmek üzere Hicaz'a gitmiştir. Bu seyahati sırasında bir süre Ahmedâbâd'da kalmış, 996/1588 yılında ise Mekke'ye ulaşmıştır. Mekke'de dönemin meşhur hadis hocası Ali el-Muttakî'nin öğrencisi Abdülvehhâb b. Veliyyullah el-Muttakî'den ve Kadı Ali b. Cârullah el-Kureşî el-Mahzûmî'den, Medine'de ise Ahmed b. Muhammed Ebû'l-Hazm el-Medenî ve Hamîduddîn b. Abdillâh es-Sindî'den ders almıştır. Okuduğu kitaplar arasında Buhârî'nin *Sahîh'i*, Irakî'nin *Elfiyye'si* ve Tebrizî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbih'i* gibi meşhur hadis eserleri bulunmaktadır (Abdülhay el-Hasenî, 1999, 2, 554-555, 557; Rahman Ali, ts., 276-277; Sıddık Hasan Han, 1978, 3, 228; Ünal, 1994, 9, 291; Daudî, 1995, 88-89; Kugle, 2008, 205). Abdülhak Dihlevî, Hicaz'da bulunduğu sırada Mekke'ye yerleşmeyi düşünmüş, ancak hocası Abdülvehhâb b. Veliyyullah'ın teşvikiyle memleketine dönmeye karar vermiştir. 1000/1591 yılında Delhi'ye varmış ve burada bir medrese kurmuştur (Ünal, 1994, 9, 292). Diğer medreselerden farklı olarak bütün ilimleri Kur'ân ve hadis temeli üzerine dayandıran metodu ve ciddi gayretleriyle Hint yarımadasında hadis ilminin temelini ilk defa onun attığı ve oğlu Nûrullak ed-Dihlevî ile diğer talebelerinin bu geleneği devam ettirdiği kabul edilir (Ünal, 1994, 9, 291). Onun yürüttüğü ilmî faaliyetler neticesinde Delhi, hadis tedrisi yapılan bir merkez haline gelmiş ve burada çok sayıda öğrenci yetişmiştir. Abdülhak ed-Dihlevî, 1052/1642 senesinde Delhi'de vefat etmiştir (Abdülhay el-Hasenî, 1999, 2, 557; Sıddık Hasan Han, 1978, 3, 228).

2. ESERLERİ

Abdülhak ed-Dihlevî'nin farklı İslami ilimlere dair Arapça ve Farsça olarak kaleme alınmış çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bunların hepsi günümüze ulaşmamış olsa da bugün elde mevcut eserlerine bakarak onun Hint alt kıtasındaki hadis ilmine yaptığı katkıları tespit etmek mümkündür. Onun günümüze ulaşan ve ulaşmayan eserleri, hadis ilmine dair olanlar ve diğerleri şeklinde iki başlık altında ele alınacaktır.

2.1. Hadis İlimine Dair Eserleri

2.1.1. Lemeâtü't-tenkîh

Abdülhak ed-Dihlevî'nin hadis sahasındaki en meşhur ve hacimli eseridir. Muhammed b. Abdullâh et-Tebrizî'nin (ö. 741/1340) *Mişkâtü'l-Mesâbih'i*ne yazılmış Arapça bir şerhtir (Abdülhay el-Hasenî, 1999, 2, 555; Kandemir, 1997, 15, 63; Hatipoğlu, 2004, 29, 259). Kitabın ilk iki cildi Muhammed Ubeydullah tarafından Lahor'da basılmış (1390/1970), diğer ciltleri daha sonra neşredilmiştir. Şerhin baş tarafına hadis usulüne dair

bir mukaddime ekleyen müellif, hadisleri Hanefî mezhebini ön planda tutarak yorumlamıştır. Bu mukaddime *Mişkâtü'l-Mesâbîh*le birlikte Hindistan'da basıldığı gibi (1312, 1899) Selmân el-Hüseynî en-Nedvî tarafından *Mukaddime fi usûli'l-hadîs* adıyla ayrıca neşredilmiştir (Beyrut 1404/1984) (Özşenel, 2014, 68; Ünal, 1994, 9, 292).

2.1.2. Eşi 'attü'l-Leme 'ât

Mişkâtü'l-Mesâbîh üzerine yazılmış Farsça bir şerhtir. Eser dört cilt halinde Leknev'de basılmıştır (1277) (Özşenel, 2014, 68; Kandemir, 1997, 15, 63; Hatipoğlu, 2004, 29, 259; Ünal, 1994, 9, 292).

2.1.3. Esmâ 'ü'r-ricâl ve'r-ruvâti'l-mezkûrîn fi Kitâbi'l-Miškât

Mişkâtü'l-Mesâbîh'deki râviler hakkında bilgi verdiği ve onları cerh-tadil açısından değerlendirdiği rical eseridir (Ünal, 1994, 9, 292).

2.1.4. Risâle fi aksâmi'l-hadîs

Arapça bir risale olup, hadisin kısım ve türleri hakkındadır (Özşenel, 2014, 69).

2.1.5. Matlau'l-envâri'l-behiyye fi hilyeti'l-celiyyeti'n-nebeviyye

Arapça olan bu eser Hz. Peygamber'in ahlâkı ve şemâiline dairdir. Kitabın bir nüshası Bengladeş'te el-Cem'iyetü'l-Asyeviyye Kütüphanesi'ndedir (Kandemir, 2010, 38, 499).

2.1.6. Mâ sebetebi's-sünne fi eyyâmi's-sene

Eser senenin muhtelif ay ve günlerinde yaygın olarak yapılan merasim ve ibadetlerin sünnetteki yerini araştırmaktadır. Eser 1258/1842'de Kalkûta'da, 1307/1889'da Leknev'de yayımlanmıştır (Özşenel, 2014, 69; Nizami, 1998, 28, 90; Ünal, 1994, 9, 292).

2.1.7. Tahkîku'l-işâre ilâ ta'mîmi'l-beşâre bi'l-cenne

Aşere-i mübeşşereden başka muhtelif hadislerde cennetle müjdelendikleri belirtilen sahâbileri toplayan bir kitaptır (Özşenel, 2014, 69; Ünal, 1994, 9, 292).

2.2. Diğer İlimlere Dair Eserleri

2.2.1. Ahbârü'l-ahyâr fi ahvâli'l-ibrâr

Hindistan'da telif edilen ilk evliya tezkiresidir. Abdülhak ed-Dihlevî'nin 999'da (1591) tamamladığı eser, Hintli âlim ve mutasavvıfların biyografilerini ihtiva eder (Delhi 1865, 1891, 1914). Kitapta müellifin kendi biyografisi de bulunmaktadır (Kortel, 2011, 40, 61; Ünal, 1994, 9, 293).

2.2.2. Medâricü'n-nübüvve ve merâtibu'l-fütüvve

Hz. Peygamber'in hayatına dair Hindistan'da yazılanların en mükemmeli kabul edilen Farsça bir eserdir (I-II, Delhi 1229/1814). Bu kitabın Urduca tercümeleri de yapılmış (Minhâcü'n-nübüvve [trc. Hoca Abdülmecîd], I-II, Leknev 1889; Urdu Tercüme Medâricü'n-nübüvve [trc. Şemsülhasan Şems Birelvî], Karaçi 1968; Urdu Tercüme Medâricü'n-nübüvve [trc. Gulâm Muînüddin 7Naîmî], I-II, Karaçi 1972) ve aslından daha çok yayılmıştır (Ünal, 1994, 9, 292; Birişik, 2005, 30, 473; Avcı, 2005, 30, 471).

2.2.3. et-Târîhu'l-Hakkî

Hindistan'da İslâm'ın yayılışından X. (XVI.) yüzyıla kadar geçen dönemi içine alan bir tarih kitabıdır (Kortel, 2011, 40, 60).

2.2.4. et-Tarîku'l-kavîm fi şerhi's-sırâti'l-müstakîm

Firuzabadî'nin (ö. 817/1415) *Sifru's-saâde*'sinin Farsçaşerhi olup Hz. Peygamber'in hayat tarzını hadislerle izah etmektedir. Eser ilk olarak 1303/1885'de Leknev'de yayımlanmıştır. Kitap *Tarîku'l-ifâde* adıyla da bilinmektedir (Özşenel, 2014, 68; Ünal, 1994, 9, 292).

2.2.5. Cezbu'l-kulûb ilâ diyâri'l-mahbûb

Medine'nin tarihi, coğrafyası ve faziletine dair müstakil bir eserdir. Hakîm Seyyid Ali İrfan tarafından Urduca'ya tercüme edilmiştir (Lahor 1988) (Abdülhay el-Hasenî, 1999, 2, 555; Ünal, 1994, 9, 293; Küçüktaşçı, 2003, 28, 315).

2.2.6. Zâdü'l-müttakîn fi sülûki tarîki'l-yakîn

Ali el-Müttakî ile onun talebesi ve kendi hocası Abdülvehhâb b. Veliyyullah ve daha başkalarının biyografilerini ihtiva eden eserin iki yazma nüshası bilinmektedir (Ünal, 1994, 9, 293).

2.2.7. Zikrû'l-mülûk

Gurlular'dan Muizzüddin Muhammed'le başlayarak Ekber Şah devrine kadar geçen tarihî olayları anlatmaktadır (Kortel, 2011, 40, 60).

2.2.8. Miftâhu'l-Fütûh

Abdülkâdir-i Geylânî'nin (ö. 561/1165) tasavvufa dair mev'iza türündeki eseri *Fütûhu'l-gayb*'ın, Farsça tercüme ve şerhidir. Leknev'de yayımlanmıştır (1298) (Azamat, 1996, 13, 259; Ünal, 1994, 9, 292).

2.2.9. Fethu'l-mennân fi teyîdi mezhebi'n-Numân

Arapça olan eser, ahkâm hadislerinin şerhini ihtiva etmektedir. Hadislerin açıklanmasında özellikle Hanefî mezhebinin yaklaşımı esas alınmıştır (Özşenel, 2014, 67, 70; Nizami, 1998, 18, 90-91).

2.2.10. Risâle-i Nûriyye-i Sultâniyye

Kelâm ve mezhepler tarihi alanlarında yazılan önemli bir eserdir (İslâmâbâd 1972) (Nizami, 1998, 18, 90-91).

2.2.11. Meracü'l-bahreyn fi'l-cem'ibeyne't-tarîkayn

Şeriatla tarikatın uyum içinde bulunduğunu göstermek üzere Farsça olarak kaleme alınmış bir eserdir (Delhi 1265/1848). Müellifin aynı konuyu işlediği *Tahsilü't-ta'arruf fi ma'rifeti'l-fıkh ve't-tasavvuf* adlı Arapça bir eseri daha bulunmaktadır (Ünal, 1994, 9, 292).

3. ÖĞRENCİLERİ VE ETKİSİ

Abdülhak ed-Dihlevî çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Onun ilmî faaliyetleri, arkasında büyük bir hadis tedris geleneği oluşmasına zemin hazırlamıştır. En meşhur öğrencisi oğlu Nurulhak ed-Dihlevî'dir (ö. 1092/1681). Babasının vefatının ardından onun ilmî faaliyetlerini devam ettirmesi ve bu sahadaki gayretleri ile dikkatleri çekmektedir (Hasenî, 1999, 2, 555). Her ne kadar Jalbani, Abdülhak ed-Dihlevî'nin faaliyetlerinin başarı elde edemediğini ve az sayıda öğrenci yetiştirdiğini söylese de (Jalbani, 1980, 13), o ve onun en büyük temsilcisi olan oğlu kanalıyla Delhi'de bir hadis tedris geleneğinin oluştuğu muhakkaktır. Döneminin şöhret bulan muhaddislerinden Haydar b. Fîrûz el-Keşmirî (ö. 1057/1647), Yakup el-Binânî (ö. 1096/1685), Delhi'nin önde gelen ilim adamlarından Şâkir Muhammed Dihlevî (ö. 1063/1653) ve torunu Ebû Rıza b. İsmâil Dihlevî (ö. 1063/1652-3) Abdülhak Dihlevî'nin meşhur öğrencilerinden bazılarıdır (Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, 1999, 2, 525, 469, 666, 536, 650, 744).

Haydar b. Firuz el-Keşmirî, döneminin meşhur hadis âlimidir. Eğitimini Keşmir'de tamamladıktan ve bazı hocalardan hadis tahsil ettikten sonra Delhi'ye gitmiş ve burada Abdülhak Dihlevî'den hadis öğrenmiştir. Ardından Keşmir'e geri dönmüştür (Hasenî, 1999, 2, 525). Abdülhak Dihlevî'nin Keşmirli bir diğer talebesi ileride Nakşibendî şeyhlerinin önde gelenlerinden sayılacak ve aynı zamanda döneminin ünlü fakihlerinden biri olacak Muînüddin Keşmirî'dir (ö. 1085/1674). Muînüddin Keşmirî ilk eğitimini Keşmir'de babasından aldıktan sonra Delhi'ye gitmiştir. Burada Abdülhak Dihlevî'den hadis ve fıkıh okumuştur. Ardından Keşmir'e geri dönmüş ve bölgesinde fetva sorulan bir âlim olmuştur. Keşmir'den hadis öğrenmek için Delhi'ye gelen bu iki öğrenciye bakılarak Abdülhak Dihlevî ile birlikte buranın hadis ilminin merkezi haline geldiği söylenebilir. Abdülhak Dihlevî bir hadis hocası olmasının yanı sıra fakih olarak da öğrencilerine fıkıh dersleri vermiştir (Hasenî, 1999, 2, 650). Delhi'deki ilim çevreleri tarafından tanınan öğrenciler yetiştirmesi onun şöhretini arttırmıştır (Hasenî, 1999, 2, 536). Babasının en meşhur talebesi olan ve Ekberâbâd kadılığı yapan Nurulhak Dihlevî de çok sayıda talebeye hadis dersi vermiştir (Hasenî, 1999, 2, 577, 632, 663, 716, 728, 733, 767, 779, 792, 854). Şah Veliyyullah'ın ihyâ faaliyetinin köklerini araştıran çalışmalar da onu, Abdülhak ed-Dihlevî ile irtibatlı görmektedir (Aziz Ahmed, 2001, 536).

4. HADİS İLMİNE KATKILARI

Hint alt kıtasında hadis ilmüne dair çalışmaların öncelikle ilk fethedilen bölgelerden biri olan Sind'de başladığı ardından Gazneli Mahmud'un Lahor'u fethiyle birlikte bu şehirde yaygınlaştığı görülür. Gazneli Mahmud döneminde bu şehir hadis ilmi sahasında bir merkez haline gelmiş ve bu şöhreti hicri altıncı asra kadar devam etmiştir. Bu süreçte Buhâra'dan 395/1004 yılında Lahor'a gelen Muhammed İsmail el-Buhârî el-Lahorî (ö. 448/1056) ve ardından Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer el-Lahorî (ö. 529/1136) gibi isimler hadis alanında çalışmalar yürütmüştür. 602/1205 yılında Kutbuddin Aybek tarafından Delhi'nin başkent yapılması ile birlikte bu şehir İslâmî ilimlerin öğretildiği ana merkez konumuna yükselmiştir. İran, Horasan ve Mâveraünnehr'den çok sayıda âlim Delhi'ye gelmiş ve burada eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Bu tarihlerde yaşanan Moğol istilasının, âlimlerin göç hareketinde ve ilmin bu bölgeye taşınmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda işaret edildiği üzere Abdülhak Dihlevî'nin büyük dedesi bu sebeple Delhi'ye hicret etmiştir. Delhi bir ilim merkezi olmakla birlikte hadis sahasındaki faaliyetlerin bu dönemde yetersiz kaldığına işaret edilmektedir. Hicrî sekizinci yüzyıldan sonra Gucera'tın da Delhi gibi önemli bir

ilim ve ticaret merkezi haline geldiği görülür. Bu bölgedeki limanların Hicaz ile kurdukları ticari ağ, aynı zamanda ilmî etkileşimi de hızlandırmıştır. Yemen'den Gucerat'a gelerek *Sahih-i Buhârî*'ye *Mesâbilu'l-Câmi'* adlı bir şerh yazan Bedruddin Muhammed b. Ebî Bekir el-Mahzûmî el-İskenderî (ö. 827/1424), meşhur muhaddis İbn Hacer el-Askalanî'ye talebelik ettikten sonra bu bölgeye gelen İbn Fahd Yahya b. Abdirrahman el-Hâşimî (ö. 843/1439) ve İbn Hacer'in Mısırlı meşhur öğrencisi Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî'nin (ö. 902/1497) yetiştirdiği ve ondan ders alarak Gucerat'a dönen çok sayıda talebe bu bağlamda dikkat çekilmelidir (Daudî, 1995, 47-87).

Abdülhak Dihlevî öncesinde Hint alt kıtasında yetişen fakat ilmî faaliyetlerini bu bölgede sürdürmeyen muhaddisler arasında iki isim öne çıkmaktadır. Bunlar Ali el-Muttakî (ö. 975/1567) ve Abdülvehhâb el-Muttakî'dir (ö. 1001/1592). Bâbürlü Hükümdarı Ekber Şah'ın (1555-1605) İslam ve Hint dinleri arasındaki benzer yönleri bulma ve farklı dinleri birleştirme düşüncesiyle bir takım ortak kurallar tespit ederek inşa ettiği Din-i İlähî (Bayur, 1947, 2, 127-141) düşüncesinin doğurduğu tartışmaların yaşandığı dönemde Ali el-Muttakî ve Abdülvehhâb el-Muttakî gibi bazı isimler Hicâz'a göç edip buraya yerleşmişlerdir. Hint alt kıtasında bir hadis geleneğinin oluşmasında Hicâz ile kurulan bu irtibatın büyük rol oynadığı söylenebilir. Örneğin 953/1556'da Mekke'ye giden Abdülvehhâb el-Muttakî, Hint alt kıtasından buraya ilim için gelen çok sayıda talebe hocalık yapmıştır (Hasenî, 1999, 2, 583-584). Abdülhak Dihlevî öncesinde yukarıda zikredildiği üzere Hindistan'da dünyaya gelen ve hadisçiliği ile tanınan bazı isimler bulunmaktadır. Fakat bu isimlerin ilmî faaliyetlerini Hindistan dışında sürdürdükleri görülür. Muhaddis Ebü'l-Fezail Radiyyüddin Hasan b. Muhammed Sagânî (ö. 650/1252) bu duruma verilebilecek en iyi örneklerden biridir (Özşenel, 2014, 65). Gazneliler devrinde Lahor'da yetişen Sagânî, Gazne, Bağdat, Mekke ve Yemen'i dolaşarak bu şehirlerdeki ünlü muhaddislerden hadis dersi almış ve Bağdat'ta vefat etmiştir (Daudî, 1995, 54-55).

Hintli muhaddisler 16. yüzyıldan itibaren Hicaz ilim havzasındaki hadis geleneğini kendi bölgelerine taşımaya başlamışlardır. Kurulan ilmî irtibatın Abdülhak Dihlevî'nin çalışmalarıyla neticesini vermeye başladığı söylenebilir. Aziz Ahmed, Abdülhak Dihlevî'nin, Hicâz'daki hadis ilmîne dair birikimi ülkesine taşımadaki çabasına işaret etmektedir (Aziz Ahmed, 1990, 16; a.mlf., 1995, 71). Zira Abdülhak Dihlevî, Hicaz'da hadis sahasında yoğun çalışmalarda bulunduktan sonra ülkesine dönmüş ve bu ilim dalında dersler vererek öğrenciler yetiştirmiştir. Abdülhay el-Hasenî, Sıddık Hasan Han ve Bilgrâmî gibi isimler Abdülhak Dihlevî öncesinde Delhi'de bu derece kapsamlı bir hadis tedrisinin bulunmadığına işaret ederek onun çalışmalarının önemini vurgular. Sıddık Hasan Han'a göre Abdülhak Dihlevî bu bölgede hadis tedrisini başlatan ilk kişidir. Onun tedris ve te'lif faaliyetleri vasıtası ile Hint alt kıtasında hadis ilmi yayılmıştır (Hasenî, 1999, 2, 554-555; Bilgrâmî, 1976, 1, 140). Abdülhak Dihlevî ile birlikte Delhi, hadis ilmi sahasında bir merkez haline almaya başlamıştır. Bunun öncesinde hadis tahsili için Gucerat ve Burhanpur gibi şehirlere gidildiği anlaşılmaktadır (Hasenî, 1999, 2, 505, 530, 525, 699; Nedvî, 1985, 142).

Abdülhak Dihlevî'nin, Delhi'de kurduğu medresede, hadis eğitimini sistematik hale getirdiği, yoğun olarak bu ilme dair kitapları okuttuğu, fıkıh ve felsefe derslerini ise azalttığı ifade edilmektedir. Medresedeki tedris faaliyetiyle yetinmeyen Dihlevî, bir taraftan telif faaliyetlerini de sürdürmüş, temel hadis kaynaklarının bu bölgede yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. Devrin ilim dili olan Farsçaya hadis kitaplarını tercüme etmesi, bu ilme karşı büyük bir ilgi uyandırmış, yaptığı Farsça hadis tercüme ve şerhleri, halkın dahi hadislere olan alakasını arttırmıştır. İlmî çalışmalarını devam ettirecek başarılı talebeler yetiştirmesi ise ona haklı bir şöhret kazandırmıştır (Özşenel, 2014, 66-67). Abdülhak Dihlevî'nin, Hicaz'dan getirdiği kitaplarla kendisine Delhi'de büyük bir kütüphane kurması, bölgenin hadis kaynakları açısından zenginleşmesini sağlamıştır (Özşenel, 2014, 67). Hint alt kıtasında yetişen muhaddislerden birçoğunun hadis senedlerinin Abdülhak Dihlevî'ye dayanması, onun hadis öğretimindeki başarısını ve talebe yetiştirmedeki gayretini ispat etmektedir (Aydın, 2013, 31).

Abdülhak Dihlevî meselelerin hadise dayalı delillerini tartışan bir yaklaşımı benimsemiş ve Hanefî mezhebinin furu'î fıkha dair görüşlerini hadislerle temellendirerek savunmuştur. *Lemeâtü't-tenkîh* adlı şerhinde Abdülhak Dihlevî, Hanefî mezhebinin görüşlerini temellendirirken hadisleri esas almıştır. Fikhî hükümlerin dayanaklarının araştırılması onun ilmî faaliyetinin önemli bir yönünü oluşturur (Hasenî, 1999, 2, 554-555, Özşenel, 2014, 67; Nedvî, 1985, 143; Sıddık Hasan Han, 1985, 2, 228; Mahmood Ahmad Ghazi, 2002, 38-39). Diyobend Medresesi'nin meşhur hocalarından biri olan Ubeydullah Sindî, Abdülhak Dihlevî'nin Hanefî mezhebine ait görüşlerin sahih hadislere uygunluğunu gösterme çabasında olduğunu ve onun Hanefî mezhebinin görüşlerini dâima diğer mezheplerin görüşlerine tercih ettiğini söyler. Onun faaliyet sahalarından biri de Hanefîlerin dayandıkları rivâyetlerin hadis tenkit kriterleri çerçevesinde sahih rivâyetler olduğunu göstermektir (Ubeydullah es-Sindî, 1972, 85, 400-402). Abdülhak Dihlevî'nin Hanefî

mezhebine olan bu bağlılığı Siddık Hasan Han tarafından eleştirilmiştir. Ona göre Abdülhak Dihlevî, hadis sahasında yetkin bir isim olmakla birlikte mutaassıp bir Hanefî fakihidir. Mezhebini savunmak üzere hadisleri tevil etmekten de kaçınmamıştır (Siddık Hasan Han, 1985, 229). Siddık Hasan Han'a göre Dihlevî, bölgesindeki Hanefî fakihlerin mezheple olan ilişkilerini taklit derecesinden tahkik derecesine çıkarmayı başarmıştır (Siddık Hasan Han, 1985, 255-256). Nedvî ve Rizvi ise Abdülhak Dihlevî ile takipçilerine ait olan çalışmaların, Hanefî imamlarının görüşlerini hadise dayalı olarak yeniden ifade etmeye yöneldiğini, bunun tenkit değil bir "teyit" faaliyeti olarak görülebileceğini söylemişlerdir (Nedvî, 1985, 144; Ubeydullah es-Sindî, 1972, 402; Rizvi, 1965, 170). Onun *Fethu'l-Mennân fi te'yûdi mezhebi'n-Nu'mân* adlı eseri Hanefî mezhebinin verdiği hükümlerin sahih hadislerle uygun olduğunu göstermek ve bu çerçevede Ebû Hanîfe'nin görüşlerini savunmak üzere kaleme aldığı bir çalışmadır. Özşenel'in tespitine göre, "Hint yarımadasına fıkıhın kaynaklarını araştırma ve delilleriyle okuma düşüncesini getiren Dihlevî, kendisinden sonra Hindistan'da gelişen ve günümüze kadar uzanan Hanefî Hadis Ekolü'nün de temelini atmıştır" (Özşenel, 2014, 67).

5. HİNT-İSLAM TOPLUMUNA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

Bütün ülkeye hitap edecek ortak bir dinî kimlik arayışında olan Ekber Şah, kendi Dîn-i İlahî düşüncesini geliştirirken geniş ölçüde vahdet-i vücûdçu görüşlerden faydalanmıştır. Ancak onun bu düşünceleri muhafazakâr kesimleri endişelendirmiş, bütün dinlerin birleşmesiyle ortaya çıkacak Dîn-i İlahî'nin İslâm'ın kendine has mahiyetini tehlikeye düşüreceği belirtilmişti. Ekber Şah'ın bu yöndeki müdahaleleri sert tepkilere yol açtı. Bu tepkiler bir taraftan Abdülhak ed-Dihlevî gibi âlimlerin hadis ve fıkıh eserleriyle, bir taraftan da İmâm-ı Rabbânî'nin Nakşibendiyye hareketiyle ortaya konulmuştur (Nizami, 1998, 18, 86-87).

Abdülhak ed-Dihlevî, bozuk fırkalar ya da tasavvuf ekolleri vasıtasıyla Hint-İslam toplumunda yayılan bid'at ve hurafelerle mücadele etmiş, halk arasında dinî şuurun yayılması ve kabuğuna çekilmiş ulemânın uyarılması hususunda gayret göstermiştir. Hükümetin ileri gelen şahsiyetlerini de sünneti ihya etmeye, bid'atları ortadan kaldırmaya teşvik ederek bu konuda çeşitli kitaplar ve risâleler yazmış, dersler vermiştir. Bu maksatla halk üzerinde son derece etkili olan Hâce Muhammed Bâkı-Billâh ve Şeyh Ahmed-i Serhendî gibi âlim ve sûfî şahsiyetlerle iş birliği yapmıştır (Ünal, 1994, 9, 292).

Abdülhak Dihlevî, dönemindeki bir takım inanç ve uygulamaları, bidat ya da hurafe kabul ederek eleştirmiştir. Müslümanların farklı dinlerin tesirinde kalarak bazı günlere önem atfetmeleri ve bu günlerde bir takım batıl uygulamalarda bulunmalarını tenkit etmek üzere *Tahkîku mâ sebete bi's-Sünne mine'l-'amâl fi eyyâmî's-sene* (Hasenî, 1999, 2, 555) adlı bir risâle kaleme almıştır. Bu çalışma özellikle Muharrem ayındaki törenler hakkındadır. Yaklaşık on gün süren bu törenlerde yas tutmak için Hindistan'a has imambara adı verilen, içerisi tamamen siyah kumaşlarla kaplanmış farklı büyüklüklerdeki çok sayıda yapı inşa edilmekteydi. Kербela hadisesini anlatan konuşmacıları dinlemek üzere insanlar buralarda toplanmakta ve imambaralar geceleri mumlar yakılarak aydınlatılmaktaydı. Muharrem ayında yapılan bu törenlere karşı çıkan Abdülhak Dihlevî dışında başka âlimler de vardı (Tassy, 1995, 50-55, 147; Rizvi, 1980, 191-192; a.mlf., 1965, 171; Cole, 2008, 313-314; Mohammad Umar, 1993, 311-312). *Risâle fi leyleti'l-berâe* adlı risalesinde bu konudaki yanlış uygulama ve yaklaşımları tenkit eden Dihlevî, *Risale fi şebi'l-berât* isimli eserinde (Özşenel, 2014, 69) ise sahih rivâyetlere dayalı olarak Beraat gecesinin öneminden bahsetmiş ve bu gecede yapılacak ibadetler hakkında bilgi vermiştir. Bu kapsamdaki eserlerinde Abdülhak Dihlevî'nin temel vurgusu, ibadetlerde Şeriat'ın hükümlerine riayet ve sünnete uygunluğun esas alınması gerektiğidir. Ona göre Hz. Peygamber'in sünnetine uyarak kaylule (öğle uykusu) yapmak, o saatte yapılacak zikir ve nâfile ibadetlerden daha hayırlıdır (Hasenî, 1999, 2, 557). Vasiyetinde onun insanlara, güncel meseleler ve toplumun sorunlarıyla ilgilenmeyen fakihlerden ve câhil mutasavvıflardan uzak durmayı tavsiye ettiği görülür. Zira bu iki kesim ile yakın ilişkiler kurmak insanlara büyük zarar verecektir (Hasenî, 1999, 2, 557). Abdülhak Dihlevî'nin eserlerine bakıldığında sünnetin ihyâsını ve sünnete uygun bir yaşamı hedeflediği söylenebilir. Onun halk arasında faziletli sayılan bazı fiillerin sünnet ile irtibatını sorguladığı görülür. Örneğin Firûzâbâdî'nin *Sifru's-sâade'sine* yazdığı *et-Tarîku'l-kavîm* adlı şerhte Hz. Peygamber'in yaşam biçimini hadislerle ortaya koyma gayesi gütmüştür. *Düstûri feyzi'n-nûr* adlı risalede ise Rasulullah'ın (s.a.v) giyiniş konusundaki adabını ve sünnetini tespit etmeyi amaçlamıştır (Özşenel, 2014, 68-69).

Rizvi, Abdülhak Dihlevî'nin hadis sahasındaki yoğun faaliyetinin, aynı zamanda tasavvufu sahih hadislerle uygun hale getirme çabası olduğuna dikkat çekmiştir (Rizvi, 1980, 79). Abdülhak Dihlevî, Ekber Şah'ın din-i ilâhî düşüncesi karşısında din-i Muhammedî'nin yaygınlaşması için çalışmıştır (Kugle, 2008,

202). Mutasavvıfları üç guruba ayıran Abdülhak Dihlevî, bunlar arasında saydığı Şeriat'tan habersiz olan sûfilerin eğitilmesi gerektiğini söylemiştir. Bilgisizliğinden değil de dini ve Allah'ın koyduğu sınırları önemsememelerinden hataya düşen sufileri ise ağır bir dille eleştirmiştir. Onun tasavvuf sahasında da Şeriat'a uygun hareket etmeye vurgu yaptığı görülür (Umar, 1993, 3). Ehl-i Sünnet'in kelâmî ve itikadî yaklaşımlarını savunduğu görülen Abdülhak Dihlevî, döneminde miracın ruhen gerçekleştiğini ileri süren bazı mutasavvıflara karşı onun bedenen vuku bulduğunu savunmuştur. Bazı tasavvuf çevrelerinde ve işrakî geleneği benimseyen filozoflarda yaygın olan ayrıca Ekber'in hayatının son dönemlerinde benimsediği vejetaryenliğe de karşı çıkmış ve bunun Hz. Peygamber'in sünneti ile bir ilişkisinin bulunmadığını söylemiştir (Rizvi, 1980, 78).

Hint-İslam toplumuna yönelik tenkitlerinin yanı sıra Abdülhak Dihlevî devlet adamlarını da eleştirmekten kaçınmamış ve sultanlara yönelik bazı tavsiyelerde bulunmuştur. İmparator Ekber Şah'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu Cihangir'e verilmek üzere Murtaza Han'a uzun bir mektup yazmış ve bu mektubuna *Tenbihü'l-gâfilîn bi-fenâi'd-dünyâ ve erbâbihâ ve'gtirâri'l-câhilîn bi-zehârifihâ ve esbâbihâ* adını vermiştir. Daha sonra Şah Cihangir'i on dördüncü cülûs yıl dönümünde ziyaret etmiş ve kendisi için yazdığı *er-Risâletü'n-Nûriyye es-Sultaniyye fî beyâni kavâidi's-saltanati ve ahkâmiha ve erkâniha ve esbâbiha* adlı risâleyi ona takdim etmiştir (Ünal, 1994, 9, 292).

SONUÇ

Abdülhak Dihlevî, XVII. yüzyılda Delhi'de yürütülen hadis tedris faaliyetlerine öncülük etmiş ve bu ilme büyük katkılar sağlamış olan bir Türk âlimidir. Hicaz'a giderek döneminin meşhur âlimlerinden ders alan ve burada elde ettiği birikimi kendi bölgesine taşıyan Dihlevî sayesinde Delhi, hadis ilimleri öğretilen bir merkez haline gelmiştir. Hicaz dönüşünde burada kurduğu medresede bizzat hocalık yapan Dihlevî, Kur'an ve hadis ilimlerine ağırlık veren bir eğitimi benimsemiştir. Ders vermenin yanı sıra tercüme ve telif faaliyetlerinde de bulunan Dihlevî, hadis, fıkıh, siyer, tabakat ve tasavvuf sahalarında birçok eser kaleme almıştır. Kendisinden sonra başta oğlu Nurulhak Dihlevî (ö. 1092/1681) olmak üzere yetiştirdiği talebeleri onun başlattığı ilmî faaliyetleri devam ettirmişlerdir. Şah Veliyyullah Dihlevî (ö. 1176/1762) gibi Hint alt kıtasının yetiştirdiği meşhur şahsiyetleri, onun ilmî gayretlerinin bir neticesi olarak görmek mümkündür. Abdülhak Dihlevî, ilmî çalışmalarının yanı sıra Hint-İslam toplumuna yönelik irşad faaliyetlerinde de bulunmuştur. Onun irşad faaliyetinin özünü, sünnetin ihyâsı ve bidatlerle mücadele düşüncesi teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

- Aziz Ahmed(2001). Şah Veliyyullah Dehlevî'nin Dini ve Siyâsî Görüşleri. trc. Kadir Özköse. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, S. 14/3-4, s. 536-541.
- ____ (1990). *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam*. trc. Ahmed Küskün. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- ____ (1995). *Hindistan'da İslam Kültürü Çalışmaları*. trc. Latif Boyacı. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Avcı, Casim (2005). Muhammed [Literatür]. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 30, s. 466-472, İstanbul: TDV Yayınları
- Aydın, Ahmet (2013). *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Azamat, Nihat (1996). Fütûhu'l-gayb. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, s. 259, İstanbul: TDV Yayınları.
- Bayur, Y. Hikmet (1947). *Hindistan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bilgrâmi, Gulâm Ali Âzâd (1976). *Subhatü'l-mercân fî âsâri Hindustân*. Aligarh: Ma'hedü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye CâmîatuAligarh el-İslâmiyye.
- Birişik, Abdülhamit (2005). Muhammed [Urduca]. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 30, s. 472-476, İstanbul: TDV Yayınları.
- Cole, J. R. I. (2008). *Popular Shi'ism. India's Islamic Traditions*. Oxford: Oxford University Press.
- Daudî, Halid Zaferullah (1995). *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Garcin de Tassy (1995). *Muslim Festivals in India*. trc. M. Wascem. Delhi: Oxford University.
- Ghazi, Mahmood Ahmad (2002). *Islamic Renaissance in South Asia 1707-1867: The Role of Shah Wali Allah and His Successors*. Islamabad: International Islamic University Islamic Research Institute.
- Hasenî, Abdülhay (1999). *Nüzheti'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmi ve'n-nevâzir*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Hatipoğlu, İbrahim (2004). Mesâbihu's-sünne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, s. 258-260, Ankara: TDV Yayınları.
- Jalbani, G. N. (1980). *Life of Shah Waliyullah*. New Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delli.
- Kandemir, M. Yaşar (1997). Hadis. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 15, s. 27-64, İstanbul: TDV Yayınları.
- ____ (2010). Şemâil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, s. 497-500, İstanbul: TDV Yayınları.

- Kortel, S. Haluk (2011). Tarih [Hindistan]. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, s. 58-61, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kugle, Scott (2008). Abd al-Haqq Dihlawi, An Accidental Revivalist: Knowledge And Power in the Passage From Delhi to Makka. *Journal of Islamic Studies*, C. 19/2, s. 196-246.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri (2003). Medine. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, s. 311-318, Ankara: TDV Yayınları.
- Nedvî, Ebû'l-Hasen Ali el-Hüseynî (1985). *el-İmâmü'd-Dihlevî*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem.
- Nizami, Khaliq Ahmad (1998). Hindistan [Din]. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, s. 85-92, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özşenel, Mehmet (2014). *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Rahman Ali (ts.). *Tezkire-i Ulemâ-i Hind*. trc. Muhammed Eyyüb Kadiri. Karaçi: Pakistan Historical Society.
- Rizvi, Saiyid Athar Abbas (1965). *Muslim Revivalist Movements in Northern India: in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers.
- ____ (1980). *Shah Wali-Allah and His Times*. Canberra: Ma'rifat Publishing House.
- Siddık Hasan Han el-Kannevci (1978). *Ebcü'dü'l-ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- ____ (1985). *el-Hitta fî zikri's-Sihahi's-Sitte*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ubeydullah es-Sindi (1972). *et-Temhîd li ta'rif-iimmeti't-tecdîd*. trc. Ebû Saïd Gulâm Mustafa Kâsımî. Haydarâbâd: Lecnetu İhyâi'l-Edebi's-Sindî.
- Umar, Mohammad (1993). *Islam in Northern India During The Eighteenth Century*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers.
- Ünal, İsmail Hakkı (1994). Dihlevi, Abdülhak b. Seyfeddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, s. 291-293, İstanbul: TDV Yayınları.